

Jürgen Trabant–Sean Ward (eds): *New essays on the origin of language. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 133.* Mouton de Gruyter, Berlin–New York. 2001. 258 o.

Az ismertető mű címében szereplő *New essays* szókapcsolat *new* eleme a nyelveredet kérdését taglaló ősrégi tudományos probléma újszerű megközelítését előlegezi. Arra utal, hogy a nyelveredet problematikájával kapcsolatban az utóbbi években ismételen fellángolni látszó vitáknak alapvetően megváltozott a kiindulópontjuk, amennyiben az e témában kibontakozó legújabb viták és napvilágot látott legfrissebb publikációk elsősorban Noam Chomsky nyelvelméletére, illetve annak a bírálataira vezethetők vissza. Chomsky innátahipotézise arra sarkallta a korábban társadalomtudományként számontartott nyelvészet művelőit, hogy a nyelveredet-probléma megválaszolásához más tudományterületek, elsősorban a természettudományok (evolúciós biológia, idegyógyászat, genetika, paleoantropológia stb.) eredményeit is vegyék figyelembe. Elsősorban abból a tényből indulnak ki, hogy az emberi evolúció fordulópontjai (például az egyenes testtartás kialakulása, a megnövekedett koponyaméret, az agy rétegződöttsége, a hangképző szervek kialakulása stb.) valóban kapcsolatba hozhatók a nyelvvel, illetve a beszéddel. – Megjegyzem, e témakörből jó negyedszázaddal ezelőtt már napvilágot látott Pap Mária szerkesztésében egy nagyon izgalmas, magyar nyelvű tanulmánygyűjtemény (A nyelv keletkezése. Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1974).

Mivel az elmúlt évszázadokban a nyelveredet problematikájával kapcsolatos viták legismertebb színtere a Berliini Akadémia volt, ezért 1999 decemberében e neves tudományos intézmény fennállásának 300. évfordulója tiszteletére rendezett ünneppsorozat részeként összehívott konferenciát is ennek a témának szentelték. A kötet a konferencián elhangzott felszólalásokat, hozzászólásokat, beszélgetéseket és vitákat tartalmazza. A különböző tudományterületeket képviselő meghívottak azt a feladatot vállalták magukra, hogy evolúciós perspektívából szemlélve illessék kritikával Chomsky alapfeltevéseit, mégpedig elsősorban a következőket: a nyelv velünk született képesség, s mint ilyen, független az általános intelligenciától, a logikától vagy az észától; a nyelvvel-sajátítás alapkategóriája nem a szó, hanem a mondat: a nyelv főként szintaxis; a nyelvnek nincs (alig van) köze a kommunikációhoz és a beszédhez.

A kötet Jürgen Trabant bevezetésével indul (*New perspectives on an old academic question*, 1–17), amelyben a szerző kronológiai áttekintést ad a nyelveredet kérdésének, ennek az egyik legizgalmasabb tudományos problémának a történetéről. Érdeklődésre számot tartó, hasznos olvasmány, amelynek rövid tartalmi összefoglalásával jelen ismertetés keretében én is megpróbálkozom, mert valóban nagyon érdekes és izgalmas nyomon követni az eredetproblematika kérdésfeltevéseit és a nyelv tudomány művelőinek változó állásfoglalásait a kezdetektől napjainkig.

Úgy tűnik, ez a problematika ősidők óta foglalkoztatja az embereket. Már a zsidó-keresztény kultúra klasszikus nagy alkotásában, a Bibliában és az antik filozófiában is fellelhetők olyan elképzelések, amelyek a nyelv kialakulásával kapcsolatosak. A bibliai történetekben, illetve a mítoszokban a világot minél teljesebben megismerni, megérteni vágyó ember magyarázatait olvashatjuk. Az „Ádám nevet ad az élőlényeknek” történet például a nyelv és a szókincs kialakulásának példázata, a kígyó csábítása a szavak, a beszédmód hatására hívja fel a figyelmet, a Babel tornyához fűződő mítosz pedig a nyelvi sokszínűségre próbál magyarázatot találni.

A görög filozófusok kritikusan viszonyultak a mítoszokhoz, megkérdőjelezve azok bizonyosságát. Platón kérdésselvetésében, hogy tudniillik a nyelv vajon természettől fogva adott-e, vagy az ember hozta létre, már a racionális kételkedés figyelhető meg. Még Dante, a legmélyebben hívő olasz költők egyike is megkérdőjelezte a bibliai mítoszok bizonyosságát, amennyiben – több száz évvel megelőzve Chomskyt – a nyelvet velünk született képességnek tekintette. Ezek a kérdésfeltevések, kételkedések jelentették az első lépéseket a szabad gondolkodás felé.

A nyelveredtekérdés megválaszolása számára új távlatokat a felvilágosodás nyitott. A XVII. századi filozófusok alternatív teóriák sorát hozták létre, hogy választ próbáljanak adni erre a problémára. Etienne Bonot de Condillac feltételezése szerint a nyelvet, amely elsősorban a dolgok megnevezésének eszköze, az emberek közötti kölcsönös egymásrataltság szüksége hozta létre. Munkája (*Essai sur l'origine des connaissances humaines*, 1746) tipikus felvilágosodáskori történet a nyelv keletkezéséről. A történet két, a sivatagban magára maradt gyerekről szól. A közöttük kialakuló első nyelvi aktust a következő szituációban képzelte el: az egyik gyerek többször is sikertelenül próbálkozik egy tárgy elérésével. A sikertelen kísérleteket követően kétségbeesetten felkiált. A másik gyerek látja a mozdulatokat, hallja a kiáltást, és szánalomból a segítségére siet. Ez az interakció később többször is megismétlődik, minek következtében rögződik, és végül szabadon reprodukálhatóvá válik. Az ő teóriájában tehát a mozgás (a gesztus) és a kiáltás tekinthetők az első tudatosan létrehozott jeleknek.

Jean-Jacques Rousseau elsősorban a szánalom feltételezése miatt bírálja de Condillacot, szíriente ugyanis az úgynevezett „prehumán” fázisban élő ember még teljesen magányos lény. Érdeklődése a másik ember iránt, szociális érzékenységének kifejlődése evolúciós fordulatot jelent, amelynek hátterében Rousseau a szeretet megjelenését feltételezi.

Mindkettejük magyarázata tradicionális abban a vonatkozásban, hogy a nyelvet elsősorban a kommunikáció eszközeként értelmezik. Mindketten azt hangsúlyozzák, amit több mint 2000 évvel korábban Arisztotelész is gondolt a nyelvről: a nyelv a dolgok megnevezésének és a kommunikációnak az eszköze. Azt figyelmen kívül hagyják, amit például John Locke, illetve az európai nyelvelmélet már a reneszánsz kezdetén felismert, hogy tudniillik a nyelv elsődlegesen megismerés (kogníció).

A nyelv eredetével kapcsolatos európai viták legjelentősebb fórumává később a Gottfried Wilhelm Leibniz által 1699-ben alapított Berliini Akadémia vált. Leibniz az Akadémia első kiadványát, a *Miscellanea Berolinensia*-t is ezzel a témával indította útjára (1710); cikkében, a *Brevis designatio meditationum de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum*ban ősi emberi nyelvként olyan lingua adamicát tételez fel, amely hangutánzó, hangfestő tövekből jött létre. Később az empirista filozófusok és konzervatív keresztény kollegáik közti viták színtere lett a Berliini Akadémia. 1769-ben pályázatot írtak ki a következő kérdés megválaszolására: mi magunk alkottuk-e meg önmagunkat a nyelv létrehozásával, vagy a Teremtőtől kaptuk ajándékba a nyelvet? A pályadíjat Johann Gottfried Herder nyerte el az *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772) című munkájával.

A nekünk, magyaroknak gyászos jövőt felvillantó Herder szigorú bírálatát illetve de Condillac és Rousseau elméletét, és – elsődlegesen a nyelv megismerő funkcióját hangsúlyozva – mindkét hipotézist elutasította. Az ő kiindulópontja az volt, hogy – mivel gondolataink a világ dolgaival, jelenségeivel való találkozásaink során fogalmazódnak meg, ezért – a nyelv alapvetően belső nyelv, tehát tudás.

50 évvel Herder után Wilhelm von Humboldt akadémiai székfoglalójában (1820) visszautalt Leibniz és Herder nyelveredet-teóriáira. de egy transzcendentális-filozófikus fordulattal – nevezetesen azzal, hogy a nyelv kialakulása kívül esik a tapasztalás hatókörén, ezért tudományos szempontból semmit sem mondhatunk róla – a probléma lezárását javasolta.

Ennek is köszönhetően a nyelveredettel kapcsolatos viták hosszú időre lekerültek a napirendről. 1866-tól a Société de Linguistique de Paris is törölte programjából az egyetemes nyelvet,

illetve a nyelveredettel kapcsolatos összes témát. A nyelvtudományt a továbbiakban történettudományként értelmezték, amelynek nem lehet feladata a nyelv történelem előtti kezdeteinek tanulmányozása. A nyelvészek a párizsi nyelvtudományi társaság által bevezetett tilalmat komolyan vették, s az 1970-es évekig alig akadt neves nyelvész, aki a nyelveredet problematikájával foglalkozott volna. Az egyetlen kivétel talán Hugo Schuchardt volt, aki a Berliini Akadémián – megszegve a tilalmat – 1919 és 1922 között éppen ezt a kérdéskört boncolgatva végzett tudományos kutatásokat.

A tilalom alapvetően természetesen nem befolyásolta a kutatások alakulását, amelyeknek köszönhetően – különösen Darwin óta – megsokszorozódott tudásunk az emberiség kialakulásának történetéről, következésképp a nyelv kialakulásának folyamatáról is. A korábbi tilalom így idejétmülttá vált, s a nyelvészet ismételen növekvő érdeklődéssel fordult e kérdés felé, figyelme ismét a nyelv kialakulásának tanulmányozására irányult. A legújabb kori nyelvészet sok mindent próbált integrálni saját kutatási körébe a természettudományokból, s ez új távlatokat nyitott az eredet-problematika vizsgálatában is.

A bevezetést követően a kötet írásai három téma körül szerveződnek: 1. a kérdés biológiai megközelítései (*Biological aspects of the question*, 19–51); 2. az első nyelv (*The first language*, 53–175); 3. ami a biolingvisztika mögött van (*Beyond biolinguistics*, 177–227).

Az első fejezet mindkét írása a biológiai kiválasztás problematikájával foglalkozik, illetve a nyelvnek mint jelenségnek az értelmezésében megmutatkozó legszembevetőbb különbségeket mutatja be, valamint a nyelveredeztetés két alapvetően különböző megközelítését tárgyalja.

Philip Lieberman Chomsky nyelvelméletének egyik legharcosabb kritikusaként vált ismertté. *On the subcortical bases of the evolution of language* című cikkében (21–40) a Chomsky teóriája mellett kitartó nyelvészekkel szemben, akik az utóbbi negyven évben meggyőződéssel állítják, hogy a nyelv és a szintaxis között egyenlőséggel húzható, illetve azt feltételezik, hogy a szintaxist a velünk született, úgynevezett „univerzális nyelvtan” határozza meg, azt próbálja bizonyítani, hogy az emberi nyelvi képesség központi kategóriája inkább a beszéd. A beszéd szintén a lexikont és a szintaxist foglalja magában. Ezeket tanult „skill”-ként értelmezi, amely az agy nagy részét behálózó idegrendszernek, a „Functional Language System”-nek (FLS) a működésén alapul. Jelen pillanatban az FLS-nek ugyan sem az anatómiája, sem a fiziológiája nem határozható meg pontosan, de a behaviorista és a neurobiológiai kutatások alapján arra következtetnek, hogy az emberi nyelv idegrendszeri alapja olyan szétszórt hálózat, amely döntően szubkortikális struktúrákat (felső kéreg alatti idegpályákat) foglal magában, a basalis ganglionokat. A funkcionális basalis ganglionok kifejlődése időben a mai békákhoz hasonló állatokig vezethető vissza. A tanult komplex kommunikatív viselkedés elsajátításában betöltött szerepük az emlősöknél és a madaraknál is hasonlóan tűnik. Az emberi nyelv fejlődése ilyen megvilágításban több százmillió évre nyúlik vissza. Az FLS kialakulása ugyan visszavezethető az állatok motorikus viselkedését irányító idegi struktúrákra, de az emberi nyelvet irányító konkrét idegi hálózat mégis egyedülállónak tűnik abban az értelemben, hogy olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek megkülönböztetik az embert az összes, vele közeli rokonságban lévő fajtól, vagyis a kommunikációt és a gondolkodást szolgálja. A nyelvet és a gondolkodást irányító kéregrétegek idegi körei, amelyek a fejlődés kezdeti szakaszán valószínűleg a természetes szelekció következtében jöttek létre, hogy eleget tegyenek az egyenes testtartás és a két lábon járás követelményeinek, az emberi evolúció első meghatározó sajátosságai lettek.

Bár az idegi felépítmény, amely a mozgást, illetve a szintaxist vezérli, része a velünk született adottságoknak, a részleteket mégis tanulnunk kell. A szintaxis is inkább tanult, mint az „univerzális nyelvtan” által létrehozott rendszer. A neurolingvisztikai kutatások is azt mutatják, hogy a motorikus viselkedés algoritmikus leírásai legfeljebb csak metaforának tekinthetők; az az idegi tevékenység, amely a motorikus irányítást végzi, párhuzamos és szétszórt. Mivel arra nincs bizonyíték, hogy az agy fiziológiája a motorikus irányításra vagy a nyelv re nézve alapvetően külön-

bözne, arra kell következtetni, hogy a nyelvi folyamatok algoritmusos leírása ugyanazt a helyet foglalja el, mint a motorikus irányításé. Ebből pedig az következik, hogy a Chomsky és tanítványai által feltételezett velünk született nyelv tant, amely meghatározza a szintaxis szabályait, biológiailag valószínűtlennek tűnik.

Szathmáry Eörs (is) szkeptikusan vélekedik a nyelveredet-rejtély megfejthetőségéről *The origin of the human language faculty: the language amoeba hypothesis* című írásában (41–51). Többek között azért lehetetlen szinte bármit is mondani a természetes nyelvek kialakulásáról, mert például a „nyelv szervéről” (language organ) nagyon korlátozott ismereteink vannak, továbbá nem létezik közvetítő nyelv az „ősnyelv” (a szerző szerint tágan értelmezve ezen korlátozott szókészletet értünk szintaxis nélkül; a szerző itt alighanem a gerincesek legősibb kommunikációs rendszerére gondolhat) és az emberi nyelv között, valamint ez a sokkal egyszerűbb ősn nyelv többször is kialakult (használhatták a természetben, például a palackorrú delfinek, a szürkepapagájok és a csimpánzok), a természetes nyelv azonban csak egyszer fejlődött ki, az emberi nyelv genetikája nagyrészt ismeretlen. Ennek ellenére azonban rendelkezünk néhány olyan tudományos információforrással, amely segítséget nyújthat a talány megfejtéséhez.

Szathmáry szerint mindezek egy „nyelvi amőba” felé mutatnak az emberi agyban. A nyelvi amőba szerinte az idegi tevékenység sablonja, amely lényegében ahhoz járul hozzá, hogy létrehozza a nyelvi információkat, elsősorban a szintaxist. Ez a Chomsky-féle nyelvi szerv egyik megnyilvánulása, amely a fejlődő emberi agyban lakozik, amivel más főemlősök agya láthatóan nem rendelkezik. Szathmáry megpróbál a „miért?”-re válaszolni. Mivel a többi főemlős és az ember közötti különbség meglehetősen kicsi, a genetikai és az azokkal összhangban lévő funkcionális változások nem mehettek végbe túl nagy mértékben az emberi evolúció során. Mik lehettek a kritikus változások? Szathmáry szerint egy megfelelő és széles körben elterjedt kapcsolási minta (connectivity pattern) igazolja, hogy a még fejlődésben lévő emberi agy helyet ad a felbukkanó nyelvi amőbának. Ez a változás nem igényel túl sok génmódosulást, de magában hordoz néhány olyan rizikófaktort, amelyek ezt a döntő átmenetet igazán megnehezítik.

A könyv második fejezetében található írások csaknem mindegyike elsősorban az „ősnyelv” kialakulásával foglalkozik, vagyis azokkal a kérdésekkel, vajon (a) milyen evolúciós lépések voltak szükségesek a teljesen funkcionális nyelv létrejöttéhez, (b) milyen kapcsolat van a szókincs és a szintaxis között, (c) létezik-e velünk született univerzális nyelvtan.

Manfred Bierwisch *The apparent paradox of language evolution: can Universal Grammar be explained by adaptive selection?* (55–79) című írásában Chomsky feltevéseit elfogadva nyilatkozik az eredetproblémáról. Szerinte a nyelvi képesség, illetve annak strukturális aspektusaként létező, a nyelvi tudás lehetséges rendszereit kialakító univerzális nyelvtan a homo sapiens fajspecifikus jellegzetessége nem kognitív vagy kommunikatív viselkedésforma adaptációs szelekciójának eredményeként jön létre, hanem járulékos fejlődés eredménye. A nyelvi képesség tehát mint minden más genetikai jegy, evolúciós fejlődés eredménye. Ezen a genetikai bázison először a lexikon jön létre, amelyen olyan formával és jelentéssel bíró szavakat kell értenünk, amelyek grammatikai funkcióik alapján csoportokba, nagyobb egységekbe (szintagmákba, mondatokba) szerveződnek, illetőleg ezen lexikai elemek az inflexió és a deriváció bázisául szolgálnak.

Wolfgang Klein lényegében egyetért Bierwisch elméleti fejtegetéseivel. *Elementary forms of linguistic organisation* című tanulmányában (81–102) élesen elkülöníti egymástól a nyelvi képességet, a nyelvi rendszert és a kommunikációt vagy beszédtevékenységet (Bierwisch és Chomsky felfogásában a kommunikáció csak kellemes ráadás, „bónusz”). Mivel Klein a nyelvi képességet velünk születettnek tekinti, írását éppen ezért inkább a nyelvi rendszer kialakulásának szenteli. Érdeklődésének középpontjában a következő kérdések állnak: (a) vajon ilyen(ek) volt(ak) az első nyelvi rendszer(ek), (b) lehettek-e olyan komplexek mint az ismert legrégebb nyelvek, például a szanszkrit, vagy inkább a pidzsinekkal mutathattak hasonlóságot? Az „emberi nyelv” minősítésben bennefoglalhatjuk a lexikon és a nyelvtan létezése. Vajon hogyan viszonyultak ezek

egymáshoz? További bizonyítékokkal szolgál arra nézve, miképpen jöhetett létre második lépésként a szintaxis. Bickertonhoz hasonlóan, aki a velünk született nyelvi képesség bizonyítékát a kreol nyelvek nyelvtanának kialakulásához hasonlítja, Klein a második nyelv elsajátításával kapcsolatos kutatásokból meríti bizonyítékait. A kreol nyelvekhez hasonlóan az idegenként elsajátított második nyelvek is egyetemes szerkezeti sajátosságokat mutatnak. Egy több nyelvet érintő kutatási program keretében negyven felnőtt nyelvtanulót vizsgáltak körülbelül harminc hónapon keresztül, és arra a kérdésre keresték a választ, miképpen sajátítható el egy nyelv célnyelvi környezetben a mindennapos kommunikációban. A tanulók teljesítménye nagyon sok hasonlóságot mutatott. Az egyik egy speciális nyelvi forma meglétének a felfedezése volt, amelyet „alapváltozat”-nak (basic variety) neveztek. Ez – célnyelvtől függetlenül – minden nyelvtanuló nyelv használatában kialakult. A másik felfedezés az volt, hogy a nyelvtanulók körülbelül egyharmada meg is rekedt ezen a szinten, ami azt jelenti, hogy kevés variációtól eltekintve csak a szókincsüket bővítették, és megtanulták folyékonyabban használni az alapváltozatot, más területeken – főként a morfológiában és a szintaxisban – nem fejlesztették nyelvismeretüket. Szerinte az úgynevezett alapváltozat nemcsak a második nyelv elsajátításának folyamatában játszik szerepet, hanem bizonyos értelemben a teljesen kifejlődött természetes nyelvek is csak ennek az alapváltozatnak a továbbfejlődései. Az alapváltozat egyetemes tulajdonságai lehetnek az univerzális nyelvi képességnek a bizonyítékai, illetve ezek lehetnek a legelső emberi nyelv fő jellemzői is.

Bernard Comrie *From potential to realisation: an episode in the origin of language* (103–17) című, nem titkoltan spekulatív természetű dolgozatának központi kérdése: Mi készíti Dumbót arra, hogy repüljön? Dumbo, a repülő elefánt életének kezdeti szakaszában nem volt tudatában e képességének. Amikor olyan szituációba került, hogy az élete függött ettől, próbát tett és repült. Ez a fikció analogikus kapcsolatban van a nyelv kialakulásának problematikájával, tudniillik azzal a kérdéssel: hogyan lesz egy velünk született adottságból konkrét tevékenység? Konkrétabban: a genetikailag meghatározott nyelvi adottságokkal rendelkező emberi lény számára milyen körülmények között válik szükségessé ennek felhasználása, vajon mi indítja útjára a szintaxist? A szerző a nyelvvesztés híres eseteinek, illetve az új nyelvek lehetséges létrehozásának számbavételével próbálja megközelíteni ezt a kérdést, és megfogalmazni a lehetséges válaszokat. Az új nyelvek létrejötte (például a hosszú éveket nyelvi izoláltságban töltött Genie 13 éves korától elsajátított angol nyelve, a kreol nyelvek nyelvtana és a siketek jelnyelve vagy a mesterséges nyelvek) az általános intelligenciától független nyelvi ösztön létezésére szolgáltat példákat. A szerző a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján azt állítja, egy teljesen kifejlett nyelv létrejöttének alapfeltétele a lexikon. Amennyiben a lexikon megvan, belőle – egy megfelelő létszámú beszélőcsoportban – a gyerekek képesek újra alkotni a nyelvtant.

James Hurford *protothought had no logical names* című munkájában (119–32) az úgynevezett „ősidea” (protothought) vizsgálatával közelíti meg a szintaxis kialakulásának problematikáját. Ha a Comrie által használt Dumbo-analógiát akarjuk alkalmazni a szintaxisban rejlő lehetőségekre, azt mondhatjuk, hogy Hurford Dumbo fülét tanulmányozza, mielőtt azt Dumbo a repülésre használná. Hogy mi is az az ősidea? Hurford elfogadja Derfek Bickertonnak azt a munkahipotézisét, amely szerint a teljes mondattani rendszerrel rendelkező nyelv előzményeként egyfajta szintaxis nélküli kommunikációs rendszert tételez fel. Az ősnyelvben a szavak minden bizonnyal rövid hangsorúak voltak, és mivel nem létezett a szavak jólformáltságát meghatározó szabály, ennél fogva nem tartozhattak még szintaktikai csoportokhoz. Közismert az a feltételezés is, amely szerint az ősnyelv időszakában már létezett a szellemi reprezentációnak valamiféle komplex rendszere, amely alkalmas lehetett az események szerkezetének, valamint az agensnek és a patiensnek a megjelenítésére. A szintaxissal rendelkező nyelv kialakulása eszerint nagyrészt a reprezentáció kezdeti rendszerének a kiterjesztése lehetett. Ennek a szellemi reprezentációnak a rendszerét nevezi Hurford ősideának.

Jan Aitchison *The birth of the rules* (133–47) című tanulmánya a szabályok kialakulásának lehetséges folyamatát mutatja be. Elképzelése szerint az emberi nyelv akkor különült el a többi

főemlős kommunikációs rendszerétől, amikor különböző tényezők egymáshoz közelítve fejlődtek, például a beszédképesség együtt fejlődött a dolgok megnevezésével, és ezáltal nagy szókinccsel hozott létre. Továbbá szerinte pedig az a képesség, amely által megkülönböztethetővé váltak az emberek, a tárgyak és az események egymástól, a különböző szófajok kialakulásához, illetőleg bizonyos szórendi preferenciákhoz vezettek. A preferenciák szokássá válása, illetve a szokások szabályokká formálódása ma a grammatikalizálódás folyamatában kísérhető nyomon. A dolgozat elején feltett kérdés a memorizált kezdetleges szóalakulatok és a szabályok közötti kapcsolatra irányult. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a memorizált kezdetleges szóalakulatok vezethettek ugyan szabályok kialakulásához, de ennek nem feltétlenül kellett bekövetkeznie. A szabályok feltételezhetően akkor jöttek létre, amikor a szavak már különböző szóosztályokba sorolhatókká váltak, és ezek a szóosztályok tipikus rendet alakítottak ki. Ez a rend valószínűleg részben a természetes preferenciákból, részben a hírértékből fejlődött ki. A különböző típusú tevékenységek adhattak aztán lökést a hírértékszerűség különböző típusainak megjelenéséhez.

Daniel Dor és Eva Jablonka tanulmánya *How language changed the genes: toward an explicit account of the evolution of language* (149–75) is az emberi nyelv evolúciójának bemutatására tesz kísérletet. A szerzőpáros által felvázolt új, lényegét tekintve interdiszciplináris teória azt a három, a szakirodalomban gyakran felbukkanó alapparadoxont (1. the functional paradox, 2. the paradox of domain-specificity, 3. the paradox of the dynamic and variable nature of language) szándékozik feloldani, amely a nyelvfejlődéssel kapcsolatos tradicionális koncepciókat elméleti zsákutcába kényszeríti, gátolva a nyelvészet, az evolúciós biológia, az antropológia és a neurológia kutatóinak együttműködését.

Kiindulópontjuk Chomsky ismert teóriájának (tudniillik hogy a szintaxis független a jelentéstől) elméleti újraértékelése. Tapasztalaton alapuló kutatásaik következetesen igazolják, milyen döntő mértékben határozzák meg a szemantikai szabályszerűségek a szintaxist. Tanulmányukban javasolják a Chomsky-féle teória felváltását egy, a jelentés és a forma transzparens kapcsolatát hangsúlyozó explicit, szemantikai alapokon, tapasztalatokon nyugvó teóriáival.

A nyelvnek, illetve használoinak evolúcióját a kulturális, illetve a genetikai evolúció közötti kölcsönhatásként értelmezik. A nyelvi rendszer evolúcióját a nyelvi szokások megújításának, létrehozásának, megértésének, közvetítésének és terjesztésének társadalmi folyamatoként mutatják be, amelyben a nyelvi közösség előtérbe vagy háttérbe állítja e folyamat bizonyos aspektusait, miközben a folyamat mikéntjét illetően közmegegyezés alakul ki. Ez a folyamat főleg funkcionális és erősen korlátozott kommunikációs rendszert eredményez, amelynek alapját a szemantikai kategóriák meghatározott elemei alkotják.

A könyv utolsó fejezete három szerző olyan cikkét tartalmazza, amelyek nem tartoznak a biolingvisztika főáramába. Volker Heeschen megközelítése etnolingvisztikai szempontú, Merrit Ruhlen történeti összehasonlító nyelvész, Henri Meschonnic pedig elsősorban a nyelv történeti-antropológiai vizsgálatával foglalkozik.

Volker Heeschen írásának (179–96) címe, *The narration „instinct”: signalling behaviour, communication, and the selective value of storytelling*, Steven Pinker jólismert könyvét idézheti fel az olvasóban. De míg Pinker a nyelvi ösztönt a nyelvi struktúrákra vonatkoztatja, addig Heeschen cikkének a címében szereplő nyelvi ösztön a nyelvi funkciókra utal, egészen pontosan a nyelvi funkciók közül egyre, az esztétikaira koncentrál. Azt vizsgálja, milyen kapcsolatban van ez a funkció a kis nyelvi közösségekben a beszéd közben megnyilvánuló viselkedéssel. Ez meglehetősen újszerű, ezért is figyelmet érdemlő próbálkozás, hiszen az úgynevezett primitív kultúrákkal foglalkozó, korábban megjelent munkák figyelmen kívül hagyták a túlzottan kultúraspecifikusnak tekintett szóbeli megnyilvánulásokat, és elsősorban emberi produktumokat vizsgáltattak (például barlangrajzokat, karcolt mintákat). Annál is inkább érdekes e kísérlet, mert az evolúció és az eredet kérdése az etnológiában és a nyelvi antropológiában régóta lezárt témakörnek számított. Az utóbbi években azonban az érdeklődés a jelek szerint újra az esztétikai kategóriák (például a művészetek,

az erkölcs, a szépség) biológiai eredete felé fordult. Heeschen tanulmánya a különböző kutatási területek eredményeit próbálja összekapcsolni. Az, amit Roman Jakobson poétikai funkciónak nevezett, nemcsak a nyelv esztétikai eszközkészletére vonatkozik, hanem egyike a nyelvi evolúció mozgatóerőinek. A szerző vizsgálódásaiból arra a következtetésre jut, hogy a nyelvvel kapcsolatos teóriák nagy mértékben a modern nyugati társadalmak nyelvi tapasztalataira épülnek. A szerző szerint a kis közösségekben ugyanis nemcsak a kommunikáció a nyelvhasználat célja, hanem különösen fontos a nyelv esztétikai funkciója is, ugyanis ezekben az ego, a cselekvő személye és a személyes érdekek csak esztétikai formákban fejezhetők ki. Itt a beszéd kevésbé van megterhelve szociális funkciókkal.

Merrit Ruhlen *Taxonomic controversies in the twentieth century* című írása (197–214) az egész 20. századot átívelő, az ősnyelv rekonstrukciójával kapcsolatos szenvedélyes vitát vázolja fel, amely két, egymással éles ellentétben álló táborra osztotta a tudósokat. Az egyik tábor képviselői szerint minden olyan kísérlet, amely kb. 6000 évvel az indoeurópai nyelvcsalád kialakulása után a rokonok megtalálására irányul, eleve kudarcra van ítélve, hiszen a genetikai rokonság bizonyítékai ilyen távlatokban nem igazolhatók, még akkor sem, ha azok valaha léteztek is. Ők azok, akik a világ valamennyi nyelvét egyetlen ősnyelvre visszavezetni próbáló monogenetikus elméletet hitetlenkedve, ellenségeskedve utasítják el. Velük szemben a másik táborba tartozók (legismertebb képviselőjük az olasz Alfredo Trombetti) a monogenezis-elmélet híveiként, azt állítják, hogy az indoeurópaiaknak nyilvánvalóan voltak közeli rokonaik, ahogyan más nyelveknek és nyelvcsaládoknak is. A szerző – a második tábor nézeit elfogadva – merész rekonstrukciós törekvéseivel Leibniz megállapításait nyomatékosítja, tudniillik azt a meggyőződést, miszerint kezdetben egyetlen nyelv létezett, a *lingua antiqua*, amelynek nyomai fellelhetők a később létrejött nyelvekben is. Mind az archeológia, mind a humángenetika afrikai eredetet feltételez. Az anatómiailag modern embereknek minősülő lények Afrikában bukkanhattak fel kb. 100 000 évvel ezelőtt. Feltételezhetően 50 000 évvel ezt követően mehetett végbe az a nagy evolúciós fordulat, amelynek eredményeképpen elődeink anatómiailag már modern emberi viselkedésformát kezdtek felmutatni. Ez az időszak a szerző szerint, amikor a már viselkedésükben is modern emberek elvándoroltak Afrikából, szétszóródtak a világon, magukkal vitték az afrikai eredetet igazoló géneket és nyelvüket, amelynek nyomai ma is fellelhetők a mai nyelvekben is. Az emberi viselkedésben váratlanul bekövetkezett döntő fordulat mögött több tudós is a már teljesen kifejlett emberi nyelv megjelenését tételezi fel.

A kötet a francia Henri Meschonnic nyelvész-költő ötfelvonásos, komoly kérdéseket feszegető, szkeptikus írásával zárul (*The origin of origins: a play in five acts, with a prologue in Himmel and an epilogue auf der Erde*, 215–27), amelyet ő maga komédiának nevez.

Kétségtelen, hogy a nyelv keletkezésére vonatkozóan hipotézisek felállításánál messzebbre jutni nehéz, de érdemes eljárni a lehetőségekkel. Ezek megismerése is izgalmas foglalatosság.

H. Varga Márta